

# ZMIANA I ALTERNATYWA JAKO WARTOŚĆ DLA CZŁOWIEKA

Elżbieta Rogalska

Uniwersytet Szczeciński  
ORCID ID: 0000-0001-7529-315X

## Wprowadzenie: Popper, Foucault, Korczak

Jedną z refleksji Karla Poppera jest twierdzenie, że nawykiem człowieka jest szacunek wobec osób „wielkich”, zdaniem tego myśliciela należy zerwać ten behawioralny sposób reakcji<sup>1</sup>. Jest to refleksja sprzeciwiająca się modelowi społecznemu, który obowiązuje w większości kultur zachodnich. Kultura zachodnia swoją myśl społeczną oparła na stabilności, m.in. władzy, podporządkowaniu czy kontroli. W tym zakresie szczególne zasługi ma filozof francuski Michel Foucault, który pisał m.in. o ujarzmianiu i kształtowaniu przestrzeni społeczno-psychicznej w dowolny sposób przez osobę mającą władzę<sup>2</sup>. Relacja ta odbywa się często bez świadomości podmiotu działań. Osoba zostaje poddana kreacji oraz rekreacji siebie samej i jej świata<sup>3</sup>. Ujarzmienie oznacza respektowanie przez człowieka uznanych norm moralnych, czyli substancji etycznej<sup>4</sup>. Jest tak, ponieważ każdy człowiek zachowujący się moralnie wykazuje tę moralność w stosunku do siebie, przejawia tę moralność również w stosunku do innych (ludzi, przedmiotów, zwie-

---

<sup>1</sup> K.R. Popper, *Spółczesność otwarte i jego wrogowie*, przeł. H. Krahelska, opr. A. Chmielewski, Warszawa 1993, s. 29–30.

<sup>2</sup> M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Warszawa 2009.

<sup>3</sup> M. Hardt, A. Negri, *Imperium*, przeł. S. Ślusarski, A. Kołbaniuk, Warszawa 2005.

<sup>4</sup> M. Chutorański, *Pojęcie i konteksty wychowania w pracach Michela Foucaulta*, Wrocław 2013.

rząt, roślin etc.), dąży w ten sposób do samorealizacji. M. Foucault ukazuje w ten sposób nieświadomość egzystowania w modelu społecznym, pomimo prób wyjścia z myśli kultury zachodniej. Wnioski te nabierają szczególnego znaczenia w sytuacji przenikania się kultur w XXI wieku: „Dominacja gospodarcza Zachodu pozwala również na transfer istotnych elementów kultury, takich jak wartości i styl życia, co prowadzi do zmian kulturowych i tożsamościowych oraz kształtuje strukturę potrzeb na wzór zachodni”<sup>5</sup>. Przytoczony fragment sugeruje, że zmiana może prowadzić do zagrożeń, jednocześnie wskazuje, że alternatywa może wzbogacić zasób kulturowy człowieka.

Pragnę w tym miejscu przypomnieć myśl pedagogiczną Janusza Korczaka, który postulował o zachowanie godności i wolności dziecka jako człowieka<sup>6</sup>. W świetle tej myśli człowiek przeszedł ogromną zmianę od podporządkowania do wolności. Otrzymał też alternatywę swojego postępowania. Może zatem utrzymywać szacunek wobec „wielkich”, bądź też odrzucać tę wartość. Myśl filozoficzna tego pedagoga uczyła osoby dorosłe przestrzegania praw dziecka<sup>7</sup>. Miała w ten sposób dokonać się zmiana myślenia nie tylko o dziecku, ale o całym społeczeństwie. Wychodząc od godności i wolności dziecka, kształtuje się wolność i godność ludzi, również dorosłych<sup>8</sup>. Na koniec tego tekstu przytoczę słowa znakomitego historyka pedagogicznego Stefana Wołoszyna.

Zmierzam w tym wprowadzeniu do tego, że zmiana i alternatywa może być wartością dla człowieka. Kulturowane zasady dawnych epok nie są, przeze mnie, rozumiane jako złe czy mniej warte. Chcę natomiast zwrócić uwagę na potrzebę uświadomienia wartości zmiany i alternatywy we współczesnym świecie, który jest dynamiczny i coraz bardziej wymaga od człowieka umiejętności spontanicznych, kreatywnych oraz dokonywania wyboru, zmieniania się w czasie, a nieraz powracania ponownie do stanu poprzedniego (czynność ta też wymaga dokonania zmiany w sobie).

Problematyka wartości od zawsze budziła zainteresowanie. Wartości są biograficznym elementem człowieka, jego wyborów oraz decyzji. Wymienię tylko kilku myślicieli zajmujących się zagadnieniem war-

<sup>5</sup> A. Wiłkomirska, *Teorie modernizacji*, [w:] K. Marzec-Holka, A. Radziewicz-Winnicki, A. Wiłkomirska (red.), *Nauki społeczne wobec zmiany – alternatywa scalania (inspiracje dla współczesnej pedagogiki)*, Warszawa 2018, s. 60.

<sup>6</sup> J. Korczak, *Pisma wybrane*, Warszawa 1978, t. 3, s. 403.

<sup>7</sup> E. Rogalska, *Pedagogika milczenia w odniesieniu do „kącików ciszy” w szkołach a poglądy Janusza Korczaka*, „Nauczyciel i Szkoła” 2018, nr 68, s. 53–64.

<sup>8</sup> E. Rogalska, *Before Sending about Janusz Korczak School and Silence*, „Qualitative Inquiry” 2020, first published online: April 16, 2020.

tości, są to: Platon, Arystoteles, R.H. Lotze, P. Lapie, E. Hartmann, M. Scheler, H. Rickert oraz J.E. Heyde. Wartość wyznacza kontinuum między *axos* a *logos*. Wymienieni autorzy wskazują na zróżnicowanie definicyjne tego pojęcia. Dlatego posłużę się definicją, która w moim odczuciu najlepiej oddaje cel poruszanego zagadnienia. M.A. Krąpiec pisał, że wartość oznacza „jakość bytu, o ile ten jest przedmiotem intencyjnych aktów poznawczo-dążeńiowych”<sup>9</sup>. Jaką wartość ma dla człowieka zmiana i alternatywa? W jaki sposób człowiek postępuje w ramach zmian i alternatywy?

### Alternatywy znaczenia – uświadomienie zmiany

Brunon Latour uważał, że znaczenie można nadać jeszcze przed pojawieniem się obiektu, jak i obiekt może istnieć bez nadawania mu znaczenia<sup>10</sup>. Przykładem obrazującym to twierdzenie może być sytuacja, gdy człowiek znalazł kamień, początkowo jest to rzecz mało atrakcyjna i raczej niemająca głębszego znaczenia; jednak, gdy człowiek postanowi ten kamień dać drugiej osobie, którą kocha, kamień ten zyska znaczenie miłości.

Brunon Latour pokazuje, jakie mogą być alternatywy znaczenia. W przytoczonych przykładach widać moc twórczą człowieka. Kreowanie rzeczywistości może się odbywać, zanim pojawi się rzeczywisty obiekt, który ma znaczenie. Zmiany, jakie dokonuje człowiek, odnoszą się zarówno do sfery materialnej – dotykanej – obecnej, jak i do sfery wyobrazeniowej – performatywnej. Oznacza to, że uświadomienie sobie zmiany może pomóc człowiekowi w podejmowaniu wyzwań ku lepszej przyszłości. Pozwala pozbyć się lęku przed przyszłymi wydarzeniami. Szczególnie, gdy człowiek ma świadomość nadawania znaczeń w ujęciu Brunona Latoura.

Pedagogika zawiera w sobie pedeutologię, czyli naukę o nauczycielu. Nauczyciel jest tym elementem edukacji i wychowania, który oddziałuje na innych i ma moc tworzenia, kreowania rzeczywistości otaczającej dzieci, szczególnie nauczyciel wczesnoszkolny i przedszkolny. Sposób, w jaki nauczyciel organizuje zajęcia i wychowuje dzieci, wpływa na ich postrzeganie zmiany i alternatywy we współczesnym świecie. Joanna Madalińska-Michalak wskazuje na działania nauczy-

<sup>9</sup> M.A. Krąpiec, *Filozofia bytu a zagadnienie wartości*, „Znak” 1965, nr 17, s. 430.

<sup>10</sup> B. Latour, *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, przeł. A. Derra, K. Arbiszewski, Kraków 2010, s. 300.

ciela, któremogą uchodzić za czyny nieprzechodnie, pisze: „Ważne są tu nie tylko działania wykonywane przez nauczyciela, lecz także jego szczególna postawa, związana zarówno z poczuwaniem się do odpowiedzialności, jej podejmowaniem, jak i kierowaniem się leżącą u podstaw tej odpowiedzialności etykę troski”<sup>11</sup>. Etyka troski jest dobrem w edukacji, które należy eksplorować. Odpowiedzialne działania nauczyciela przełożą się na prawidłowy rozwój dziecka, jego wewnętrzną zmianę, skierowaną ku dobru dziecka.

### Potencjał zmiany w narracjach

Jean-François Lyotard wskazuje: „Ten sposób zapytywania o prawomocność społeczno-polityczną łączy się z nową postawą naukową: imieniem bohatera jest lud, znakiem prawomocności – jego przyzwolenie, sposobem stanowienia norm – dyskusja”<sup>12</sup>. Dalej myśliciel przedstawia zakres wspomnianego ruchu: lud – sprawiedliwość i niesprawiedliwość, wspólnota uczonych – prawdziwe lub fałszywe; lud – prawa obywatelskie z uzasadnieniami konstytucyjnymi, wspólnota uczonych – prawa naukowe z nowymi paradygmatami. Lyotard kontynuuje: „Jest to, jak mówiliśmy, własność wiedzy narracyjnej: zawiera obie te kompetencje łącznie, nie mówiąc o reszcie”<sup>13</sup>. Reasumując, filozof przedstawia uprawomocnienie opowieści jako wiedzy, w dwojaki sposób: poznawczy oraz wolności, gdzie gra językowa ma doprowadzić do jedności wiedzy, wiążąc wiele nauk z zastrzeżeniem, że tego dokonać może metapodmiot: nie lud, którego ograniczeniem jest pozytywność i tradycja wiedzy, ale też nie wspólnota uczonych, których ograniczeniem jest ich profesjonalizm. Metapodmiotem jest „dążący do samowiedzy Duch” (naród i państwo)<sup>14</sup>.

Wprowadzenie pozytywnych zmian w środowisku edukacyjnym jest możliwe przy zastosowaniu refleksyjnego wglądu w krytyczne interpretacje uczonych oraz wolnościowe postulaty ludu. Efektem takich działań ma być uczący się, który dąży do poznawania wiedzy o sobie, a co za tym idzie, o kreowanym przez siebie świecie. Szczególnie, gdy

---

<sup>11</sup> J. Madalińska-Michalak, *Nauczyciel jako kluczowy czynnik dobrej edukacji*, [w:] K. Wrońska (red.), *Dobra edukacji i ich pedagogiczna eksploracja*, Kraków 2019, s. 161–176.

<sup>12</sup> J.F. Lyotard, *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, przeł. M. Kowalska, J. Migasiński, Warszawa 1997, s. 94–102.

<sup>13</sup> Ibidem.

<sup>14</sup> E. Domańska, *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*, Poznań 2006, s. 87.

ktokolwiek może „krytycznie kształtować własną reakcję na problematyczne sytuacje”<sup>15</sup>. Wspomniana zmiana może przyczynić się do powstania takich alternatywnych sposobów zachowania. Tak jak sprzeczne teorie nie muszą być konfrontowane, a mogą istnieć obok siebie, wysuwając na pierwszy plan tylko niektóre ich części<sup>16</sup>, tak samo alternatywy postępowania mogą współistnieć obok siebie, a ich siły przyczynowe zależeć od konkretnych problemów pozaplanatorskich.

### Zmiana metodologiczna jako wartość

Arthur P. Bochner dostrzega w sporze metodologicznym zmiany w „konstelacji przekonań, wartości i celów”<sup>17</sup>. Dostrzega w działaniach performatywnych i badaniach jakościowych – autoetnograficznych, zmianę ku trosce, zaangażowaniu, sprawiedliwości i sercu. Zmiana ta ma za zadanie pomóc człowiekowi w dostrzeżeniu innego punktu widzenia naukowej rzeczywistości. Uważa, że tego typu badania przyczyniają się do pogłębienia poczucia wspólnoty ludzkiej. Bochner wysnuwa tezę, że dociekania jakościowe, osadzone w metodzie autoetnografii, pozwolą odsunąć myśli o statusie poznawczym i społecznym naukowców. W zamian badacze mogliby uważniej podejmować tematy związane z pomocniczością: ratowaniem przed bólem, poniżeniem i niesprawiedliwością.

W świetle tego co powiedziano powyżej można rozpoznać ogromną wartość w podejmowaniu zmiany metodologicznej ku jakościowym badaniom autoetnograficznym. Ponownie odniosę się do alternatywy. Metoda autoetnograficzna nie musi iść w poprzek innych metod, nie musi ich łamać, rozdzielać czy pokonać. Jest to metoda, która z powodzeniem mogłaby stać się alternatywą wobec innych strategii badawczych. Jednocześnie byłaby ich uzupełnieniem. Zupełnie stroniąc od konfliktów, autoetnografia może być pogłębieniem różnorodnych badań jakościowych. Szczególnie, że istnieją już dociekania naukowe informujące o pochodzeniu autoetnografii i wskazujące na etnografię<sup>18</sup>.

<sup>15</sup> M. Emirbayer, A. Mische, *What is agency?*, „American Journal of Sociology” 1998, nr 103 (4), s. 971.

<sup>16</sup> C. Calhoun, *Explanation in Historical Sociology: Narrative, General Theory, and Historically Specific Theory*, „American Journal of Sociology” 1998, nr 104 (3) s. 846–871.

<sup>17</sup> A.P. Bochner, *Unfurling Rigor: On Continuity and Change in Qualitative Inquiry*, „Qualitative Inquiry” 2017, nr 24 (6).

<sup>18</sup> N.L. Holt, *Representation, Legitimation, and Autoethnography: An Autoethnographic Writing Story*, „International Journal of Qualitative Methods” 2003, nr 2 (1).

## Zmiana jako konieczność i alternatywa wobec potrzeby granic

Peter Singer pisał o konieczności zmiany. W 1996 roku postulował o jakąkolwiek radykalną zmianę. Przewidywał też katastrofę społeczną i ekologiczną. Istotą takiej zmiany miała się stać grupka ludzi krytycznie odczytujących rzeczywistość. Badacz pisze: „Jako początkowy cel wystarczy, jeśli idea prowadzenia etycznego życia, zostanie przywrócona, jako realistyczna i realna alternatywa dla obecnie dominującego podejścia: materialistycznego interesu własnego”<sup>19</sup>.

Cytowany powyżej badacz postuluje tezę, że w świecie współczesnym potrzebne są różne wartości. Potrzeba różnorodnych wartości nie stoi w opozycji do życia etycznego. Jest jej alternatywą. Czymś, co można wybrać, najlepiej świadomie, i dzięki czemu lub za pomocą czego można się zmienić.

Dążenie do dostatku w granicach zdrowego rozsądku nie jest czymś złym, może przyczynić się do większego szczęścia w życiu człowieka. Natomiast dążenie do dostatku, który nie ma żadnej granicy, jest już materializmem, przed którym przestrzega Singer.

Postulat ten uświadamia, jak ważne we współczesnym świecie jest kształtowanie umiejętności dokonywania racjonalnych wyborów przez człowieka, ponieważ przez te wybory człowiek zmienia siebie i rzeczywistość. Potrzebna jest również moc i odwaga stawiania granic przy równoczesnym pokazywaniu alternatyw.

### Alternatywa: zmiana potencjałem człowieka

Człowiek od zawsze inicjował zdarzenia: od narodzin, przez poznawanie świata, po zakładanie nowej rodziny itd. Tworzył więc rzeczywistość wraz z pozostałymi elementami świata (przyroda, rzeczy, los etc.).

Tak skonstruowany namysł nad zmianą jako potencjałem człowieka prowadzi do Winwrighta, który uważał, że każdy ma swoją drogę<sup>20</sup>. Z tej tezy podpartej teorią Nietzschego, że droga nie istnieje<sup>21</sup>, można skierować myśl do twierdzenia Joanny Kulmowej o codzien-

<sup>19</sup> P. Singer, *Coping with Global Change: The Need for Different Values*, „Journal of Human Values” 1996, nr 2 (1), s. 37–48.

<sup>20</sup> J. Winwright, *Nietzsche contra the real world*, „ACME: An International E-Journal for Critical Geographies” 2010, nr 9 (1), s. 21–33.

<sup>21</sup> F. Nietzsche, *Tako rzecze Zaratustra*, Kraków 2010.

ności, że jest wędrowaniem<sup>22</sup>. Skoro wędrowanie, bez już istniejącej drogi, to kreowanie własnych dróg. Zatem stwarzanie sobie alternatywy. Emergencją tych twierdzeń jest potencjał człowieka do dokonywania zmian.

Potencjał człowieka da się zobiektywizować, zatem posłużę się przykładem. Człowiek dokonuje wyboru szkoły, do której chce uczęszczać jako młodzian. Szkoła ta ma później ogromny wpływ na to, jakie studia wybierze w przyszłości. Natomiast studia prawdopodobnie pozwolą temu człowiekowi na określoną pracę. Praca ta wiąże się z jego usytuowaniem społecznym etc. Oznacza to, że zmiana jest potencjałem człowieka. Pozwala mu na wybieranie alternatyw. W pewnym sensie kształtuje jego biografię, a więc i tożsamość. Ma moc tworzenia codzienności.

### Zmienny i alternatywny człowiek czyli człowiek spójny

Spójność zmienności i alternatywy jest dostrzegalna. Można ją zauważyć w systemie społecznym, który zawiera w sobie różnorodne podsystemy oraz jest usytuowany w różnych systemach państwa, w których rzeczywistość też jest różna<sup>23</sup>. Posłużę się przykładami dla zobrazowania tej koncepcji. Przypuśćmy, że istnieje rodzina konserwatystów, która uczęszcza do szkoły międzynarodowej – wielowyznaniowej, z pokolenia na pokolenie tej samej. Szkoła ta zawiera więc w sobie różnorodność kulturową i z nią związane pozostałe elementy. Mimo tej różnorodności rodzina ta zachowuje swoją spójność, dopóty trzyma się wcześniej ustalonych reguł postępowania, które są przestrzegane niezależnie od miejsca przebywania członków tej rodziny. Innym przykładem może być sytuacja, w której człowiek wychowany w duchu wolności musi zachować cechy typowe dla konserwatystów: typowych sądów o niemożności poznania życia zbiorowego oraz niemożności planowania społeczeństwa. Wyobraźmy więc sobie, że człowiek taki musi coś narzucić drugiej osobie, np. w pracy menedżera. Człowiek ten nadal zachowuje swoją spójność, ponieważ w zależności od sytuacji może zmieniać te reguły i nadawać więcej swobody w zasadach postępowania.

<sup>22</sup> J. Kulmowa, *Strumiańskie wędrowanie*, Sejny 2004.

<sup>23</sup> M. Tada, *Time as sociology's basic concept: A perspective from Alfred Schutz's phenomenological sociology and Niklas Luhmann's social systems theory*, „Time & Society” 2018. DOI: 10.1177/0961463x18754458.

Oznacza to, że czynnik ludzki jest niezbędny do zachowania spójności, nawet wówczas, gdy jest wystawiony na zmienność, również pomimo niesprzyjających warunków. Człowiek może również zachować swoją godność w zmiennych warunkach, podczas zmiany reguł oraz reorganizacji warunków. Barbara Adam zwraca uwagę na twórczy aspekt każdego systemu społecznego, pisze: „Ponadto musimy uznać, że każda dana organizacja społeczna jest zawsze osadzona w szerszym uniwersum znaczeń, które zasadniczo wykraczają poza system jej tworzenia”<sup>24</sup>. Oznacza to również, że myślenie konserwatystów jest uzasadnione, ponieważ jeżeli nawet istnieją próby tworzenia społeczeństwa według jakiego konkretnego zamysłu, to później lub wcześniej okazuje się, że system społeczny i tak wykreował nowe znaczenia, które wykraczają poza granice narzuconej wizji. Może również dążyć do wzbogacania przeżyć, wzruszeń, jak poeta – na ten aspekt wzmacniania jakości życia zwracał uwagę Dilthey<sup>25</sup>. Zatem zmienność jest pozytywną wartością dla człowieka, ponieważ dzięki niej ma okazję doświadczać uczuć i emocji, które lubi.

Reasumując, spójność jest możliwa w sytuacji zmienności i różnorodności rzeczywistości. Pozytywna zmiana człowieka jest zależna od czynnika ludzkiego, który umożliwia rozpoznanie rzeczywistości w zależności od warunków. Sprzyja więc zachowaniu godności. Wiąże się ze zmienną postawą uczuciową podczas wzbogacania wrażliwości człowieka.

## Refleksja zmienną wartością dla człowieka

Knud Illeris wskazuje na zmienność refleksji w słowach: „To, co jak się wydaje – charakteryzuje ten rodzaj refleksji, wiąże się z faktem, że nowe impulsy konstytuujące interakcje ze środowiskiem nie pojawiają się bezpośrednio”<sup>26</sup>. Oznacza to, że człowiek nie przejawia działania natychmiast. Raczej dokonuje refleksji, a więc pewnej zmiany w mózgu, odroczenia (*time lag*), które pozwala mu na „przemyślenie” całej sytuacji i odpowiednie reakcje związane ze środowiskiem, wykorzystaniem informacji w innym kontekście czy sprawdzenie lub uogólnienie wiedzy.

<sup>24</sup> B. Adam, *Time, Theory*, „Culture & Society” 2006, nr 23 (2–3), s. 122.

<sup>25</sup> Z. Kuderowicz, *Dilthey*, Warszawa 1987, s. 135.

<sup>26</sup> K. Illeris, *Trzy wymiary uczenia się*, przeł. A. Jurgiel, E. Kurantowicz, M. Malewski, A. Nizińska, T. Zarębski, Wrocław 2006, s. 47.



Słowa badacza zwracają uwagę na zmienność, jaka pojawia się u człowieka podczas dokonywania przez niego refleksji. Prowadzi ona do rozwiązania niepewności towarzyszącej problemom. Refleksja zawiera więc potencjał rozwojowy dla człowieka, a towarzysząca jej zmienność ma charakter procesu uczenia się wraz z rozwijaniem wiedzy.

N.V. Vargese, który bada między innymi empatię, zauważa, że kiedy klasa zawiera różnorodne pokolenia uczących się, to nauczanie w tej klasie staje się wyzwaniem, a często prowadzi do różnych dyskryminacji i napięć<sup>27</sup>. Jest to przykład, który wskazuje na potrzebę narzędzi pozwalających rozpoznać przyczynę negatywnego rozpoznania zamienności. Namysł nad tym zagadnieniem pozwala dostrzec w zmienności pokoleń, w jednej, tej samej klasie, cechy pozytywne: możliwość biograficznego uczenia się międzypokoleniowego, które opisał Peter Alheit<sup>28</sup>, czy różnorodność pojawiających się w trakcie zajęć refleksji. Nauczyciel refleksyjny jest w stanie nauczyć sposobu refleksji osoby uczące się, może też ich wyposażyć w strategię pokonywania lęków<sup>29</sup>, za pomocą uczenia się biograficznego.

Refleksja, która powoduje zmianę, może być wartością dla człowieka, która jest pomocna w pokonywaniu lęku niepewności co do przyszłości oraz strachu przed zmianą. Jest to możliwe zarówno w indywidualnym namyśle nad własną biografią, jak i wspólnym zaangażowaniu uczącego się i nauczyciela, który znałby odpowiednie strategie.

### Zmiana moralna: Konwencje społeczne

Człowiek jest istotą społeczną<sup>30</sup>. Codziennność sprawia, że staje się coraz bardziej elokwentny, a więc zmienia się w sferze werbalnej. Wszystkie te działania odbywają się w społeczeństwie. Oddziałują na człowieka prawa ustanowione przez systemy społeczne. Nawet dzieci pięcioletnie „zdają sobie sprawę z tego, że reguły zapobiegające krzywdzeniu innych to reguły moralne”<sup>31</sup>. Reguły te nawiązują do myśli pedagogicznej Janusza Korczaka, o których już była mowa – uświadamiają co jest ważne i wyjątkowe.

<sup>27</sup> V.N. Varghese, *Criticality, Empathy and Welfare in Educational Discourses*, „Contemporary Education Dialogue” 2018, nr 15 (2), s. 122–142.

<sup>28</sup> P. Alheit, *Biographical Learning – within the new lifelong learning discourse*, [w:] K. Illeris (red.), *Contemporary theories of learning*, New York 2009.

<sup>29</sup> H. Bare, R. Slaughter, *Education for the twenty-first century*, London–New York 1993.

<sup>30</sup> E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, Warszawa 2019.

<sup>31</sup> J. Haidt, *Prawy umysł*, przeł. A. Nowak-Młynikowska, Sopot 2014, s. 37.

Właśnie w tej niezmienności – uniwersalności konwencji społecznych widoczna jest zmiana moralna dziecka – człowieka. Chłopiec, który spycha z drabinek drugiego chłopca, najpierw nie dostrzega swojej złości. Dopiero jak umysł umożliwi mu zauważenie krzywdy wyrządzonej drugiej osobie, zmienia się i postrzega wartość w konwencjach moralnych. Jednakże żeby jego operacje umysłowe doprowadziły do tej zmiany moralnej, dorośli muszą stworzyć mu warunki do bezpiecznego doświadczania elementów wskazujących, co jest moralnie dobre – przestrzegane przez system społeczny.

Zatem człowiek jest zdolny do zmiany moralnej. Dla człowieka zmiana ta może mieć wartość. Przykładem może być nawiązywanie przyjaźni z osobami i współpraca z nimi podczas spotkania na drabince (czy tej na placu zabaw, czy tej związanej z awansem społecznym i w pracy).

### Zmiana cechy przywódczej – jaki jest przywódca?

Pytanie z tego nagłówek uważam za wiążące, szczególnie, że istnieje badanie opisujące przywódców, w którym badacze dowodzą, że każdy lider przejawia każdy styl przywódczy; to twierdzenie prowadzi do koncepcji – pozornie sprzecznych stylów przywódczych. Za najbardziej pożądaną cechę uznano umiejętności transformacyjne, takie jak: entuzjazm czy zaangażowanie<sup>32</sup>.

Jako przykład podam hindusa, który walczył o prawa człowieka tzw. biernym oporem: „Gandhi nie należy do dobrych mówców. Przemawia powoli, spokojnie, apelując głównie do rozumu i wyrażając swoje myśli w sposób możliwie jasny i prosty. W jego głosie brzmi rzetelność. Umie wskazać to co istotne, zjednując dla swej myśli obecnych. [...] Cała jego moc tkwi w sile przekonania, a także w prostocie. Te właśnie czynniki oraz logika jego wywodów zniewalają słuchacza”<sup>33</sup>.

Powyższe twierdzenia wskazują, że istnieją różne style przywódcze, które ogniskują się w różnorodnych proporcjach u poszczególnych liderów. Przykład Gandhiego pokazuje rolę transformacyjną ludzi władających mową, kierowaną do drugiego człowieka. Choć jak wykazałam w innej narracji „media dominują”<sup>34</sup>, to jednak odgrywają transforma-

<sup>32</sup> C.P. Hauserman, N.V. Ivankova, S.L. Stick, *Teacher Perceptions of Principals' Leadership Qualities: A Mixed Methods Study*, „Journal of School Leadership” 2013, nr 23 (1).

<sup>33</sup> B. Baczkowski, *Gandhi*, przeł. I. Lazari-Pawłowska, Warszawa 1967, s. 17–18.

<sup>34</sup> E. Rogalska, *After the first review: Media to the person*, „Qualitative Inquiry” 2020, nr 26.

tywną rolę dla człowieka, tam mówców nie brakuje. Gandhi zmienił nieco oblicze przywódcy. Transformacja cech lidera przez analizę zachowania Gandhiego wskazuje na dodatkowe cechy: łagodność, rzetelność, logikę, prostotę, istotę i jasność. Oznacza to, że zmiana jest wartością dla człowieka, umożliwia mu alternatywy podczas wybierania przywódcy, bądź stawania się liderem. Również umożliwia mu zmianę istniejących cech, które obowiązywały, bądź nadal obowiązują.

Podsumowując, zmiana i alternatywa jako wartość dla człowieka ogniskuje się wokół organizacji wspólnej przestrzeni, wspólnego życia, dokonywania wyborów, przestrzegania moralności, sprzyja refleksji oraz uczeniu się biograficznemu, wzmacnia wrażliwość człowieka, pozwala zachować godność w sytuacji różnorodności systemów społecznych i zmiennych warunków, pozwala na konstruowanie nowych metodologii i paradygmatów w nauce. Zmiana i alternatywa jest wartością dla człowieka również z uwagi na możliwość wiązania różnych, często sprzecznych ze sobą strategii czy teorii. Człowiek dzięki zmianie i alternatywie może konstruować świat, własne drogi, narzędzia pozwalające uporać się z lękiem przed niepewnością oraz umożliwia człowiekowi samodzielność w poznawaniu siebie i świata. Pozwala sądzić, że człowiek pomimo braku wytyczonej drogi ma potencjał do kreowania zmian oraz konstruowania własnej codzienności, do której może zaprosić drugą osobę. Warto dodać, że dzięki alternatywie człowiek może poszerzyć swoją kompetencję kulturową. Zmiana sprzyja również pojawieniu się świadomości poruszania się w modelu społecznym kultury zachodniej, może też być przejawem sprzeciwu wobec tej kultury, próby jej zanegowania i zachowania własnej tradycji, swojego kraju, czyli zachowania postaw patriotycznych. Na koniec rozważań chciałabym przypomnieć postać Janusza Korczaka jako reprezentanta kultury humanistycznej. Szczególną wartość dla współczesnej myśli pedagogicznej mają słowa Stefana Wołoszyna, w których opowiada o aktualności twórczości Janusza Korczaka – „dzieło to w dalszym ciągu żyje wśród nas, promienieje pięknem i dobrem”<sup>35</sup>, właśnie w tym dobru myśl pedagogiczna łączy się z pedagogią Joanny Kulmowej, o której piszę dySSERTACJĘ doktorską<sup>36</sup>.

<sup>35</sup> S. Wołoszyn, *Korczak*, Warszawa 1978, s. 9.

<sup>36</sup> E. Rogalska, *Pedagogia Joanny Kulmowej*, w przygotowaniu: rozprawa doktorska pisana pod kierunkiem Urszuli Chęcińskiej, Uniwersytet Szczeciński.

## Bibliografia

- Wiłkomirska A., *Teorie modernizacji*, [w:] K. Marzec-Holka, A. Radziewicz-Winnicki, A. Wiłkomirska (red.), *Nauki społeczne wobec zmiany – alternatywa scalania (inspiracje dla współczesnej pedagogiki)*, Warszawa 2018.
- Bochner A.P., *Unfurling Rigor: On Continuity and Change in Qualitative Inquiry*, „Qualitative Inquiry” 2017, nr 24 (6).
- Adam B., *Time, Theory*, „Culture & Society” 2006, nr 23 (2–3), s. 119–126.
- Baczko B., *Gandhi*, przeł. I. Lazari-Pawłowska, Warszawa 1967.
- Latour B., *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, przeł. A. Derra, K. Arbiszewski, Kraków 2010.
- Calhoun C., *Explanation in Historical Sociology: Narrative, General Theory, and Historically Specific Theory*, „American Journal of Sociology” 1998, nr 104 (3), s. 846–871.
- Hauserman C.P., Ivankova N.V., Stick S.L., *Teacher Perceptions of Principals’ leadership Qualities: A Mixed Methods Study*, „Journal of School Leadership” 2013, nr 23 (1).
- Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, Warszawa 2019.
- Domańska E., *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*, Poznań 2006.
- Rogalska E., *After the first review: Media to the person*, „Qualitative Inquiry” 2020, nr 26.
- Rogalska E., *Before Sending About Janusz Korczak School and Silence*, „Qualitative Inquiry” 2020, first published online: April 16, 2020.
- Rogalska E., *Pedagogia Joanny Kulmowej*, w przygotowaniu: rozprawa doktorska pisana pod kierunkiem Urszuli Chęcińskiej, Uniwersytet Szczeciński.
- Rogalska E., *Pedagogika milczenia w odniesieniu do „kąćków ciszy” w szkołach a poglądy Janusza Korczaka*, „Nauczyciel i Szkoła” 2018, nr 68, s. 53–64.
- Nietzsche F., *Tako rzecze Zaratustra*, Kraków 2010.
- Bare H., Slaughter R., *Education for the twenty-first century*, London–New York 1993.
- Haidt J., *Prawy umysł*, przeł. A. Nowak-Młynikowska, Sopot 2014.
- Korczak J., *Pisma wybrane*, Warszawa 1978, t. 3.
- Kulmowa J., *Strumiańskie wędrowanie*, Sejny 2004.

- Madalińska-Michalak J., *Nauczyciel jako kluczowy czynnik dobrej edukacji*, [w:] K. Wrońska (red.), *Dobra edukacji i ich pedagogiczna eksploracja*, Kraków 2019, s. 161–176.
- Winwright J., *Nietzsche contra the real world*, „ACME: An International E-Journal for Critical Geographies” 2010, nr 9 (1), s. 21–33.
- Liotard J.F., *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, przeł. M. Kowalska, J. Migasiński, Warszawa 1997.
- Illeris K., *Trzy wymiary uczenia się*, przeł. A. Jurgiel, E. Kurantowicz, M. Malewski, A. Nizińska, T. Zarebski, Wrocław 2006.
- Popper K.R., *Spółczesność otwarte i jego wrogowie*, przeł. H. Krahelska, opr. A. Chmielowski, Warszawa 1993.
- Krapiec M.A., *Filozofia bytu a zagadnienie wartości*, „Znak” 1965, nr 17 (9), s. 430.
- Chutorzański M., *Pojęcie i konteksty wychowania w pracach Michela Foucaulta*, Wrocław 2013.
- Emirbayer M., Mische A., *What is agency?*, „American Journal of Sociology” 1998, nr 103 (4), s. 962–1023.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Warszawa 2009.
- Hardt M., Negri A., *Imperium*, przeł. S. Ślusarski, A. Kołbaniuk, Warszawa 2005.
- Tada M., *Time as sociology's basic concept: A perspective from Alfred Schütz's phenomenological sociology and Niklas Luhmann's social systems theory*, „Time & Society” 2018. DOI: 10.1177/0961463x18754458.
- Holt N.L., *Representation, Legitimation, and Autoethnography: An Autoethnographic Writing Story*, „International Journal of Qualitative Methods” 2003, nr 2 (1).
- Alheit P., *Biographical Learning – within the new lifelong learning discourse*, [w:] K. Illeris (red.), *Contemporary theories of learning*, New York 2009.
- Singer P., *Coping with Global Change: The Need for Different Values*, „Journal of Human Values” 1996, nr 2 (1), s. 37–48.
- Wołoszyn S., *Korczak*, Warszawa 1978.
- Varghese V.N., *Criticality, Empathy and Welfare in Educational Discourses*, „Contemporary Education Dialogue” 2018, nr 15 (2), s. 122–142.
- Kuderowicz Z., *Dilthey*, Warszawa 1987.

## Change and alternative as value for man

### Abstract

Reality is diverse, it places a person in a social system in which he lives together with other people. Such a life requires a person to enrich himself with new values. This article examines about 9 issues that speak of modern man. It shows that a person has the potential to create changes in their lives and surroundings. The specific side of this study focused on the issue of variability and alternative in human life. The broader topics covered in this article showed how change and available alternatives allow people to enrich themselves with new values. These values were, among others: the ability to organize a common space, to maintain dignity even under changing conditions, to strengthen sensitivity or to learn biographically, which allows to create a strategy for coping with the fear of uncertainty about the future, a change that makes us aware of the existence in the social model of culture, and expanding competences cultural and the need to preserve one's own tradition.

Keywords: alternative, change, axiology, education, methodology

Słowa kluczowe: alternatywa, zmiana, aksjologia, pedagogika, metodologia

### Nota o autorze

Elżbieta Rogalska – doktorantka Uniwersytetu Szczecińskiego. Członek Pracowni Badań nad Twórczością Joanny Kulmowej. Autorka publikacji naukowych (w „Qualitative Inquiry”, „Kultura-Społeczeństwo-Edukacja”, „Pedagogika Szkoły Wyższej”, „Nauczyciel i Szkoła”, „Kognitywistyka i Media w Edukacji”), literackich (w „Nestor”) oraz ponad 76 publikacji popularnonaukowych. Zainteresowania badawcze oscylują wokół pedagogii Joanny Kulmowej, Janusza Korczaka, edukacji artystycznej, „Tanatopedagogiki”, Józefa Tischnera, Michela Foucaulta, Jana Pawła II, badań biograficznych, problematyki edukacji wyższej oraz autoetnografii.